

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLAFLI DEVLETLERİ VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ ARASINDA İTHALAT GÜMRÜK VERGİSİ PROBLEMİ (1918-1922)

Murat AYDOĞDU*

Özet

30 Ekim 1918'de, İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasındaki çatışmalara son veren Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu andan itibaren İtilaf kuvvetleri, mütareke hükümlerine aykırı olarak, Osmanlı topraklarının bazı bölgelerini işgal etmeye başladı. İstanbul'u da fiilen işgal eden İtilaf kuvvetleri İstanbul Hükümetleri üzerinde ağır bir baskı uygulamaya başladı. Müttefiklerin amaçlarından biri de, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından ilga edilen kapitülasyonları yeniden yürürlüğe sokmaktı. Bunun bir yansıması olarak, Babıali'den savaştan önceki (%11 ad-valorem) ithalat gümrük vergisi rejimine dönmesini talep ettiler. Bu çalışmanın amacı İtilaf Kuvvetleri'nin talebi karşısında İstanbul Hükümetleri'nin tutumunu, Osmanlı arşiv belgelerine ağırlık vererek incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Mütareke Dönemi, İtilaf Kuvvetleri, İstanbul Hükümetleri, kapitülasyonlar, gümrük vergisi

Abstract

THE IMPORT CUSTOMS TAX PROBLEM BETWEEN THE ALLIED STATES AND THE OTTOMAN EMPIRE IN THE ARMISTICE PERIOD (1918-1922)

On October 30, 1918, the Armistice of Mudros, which ended the clashes between the Allied States and the Ottoman State, was signed. From this moment on, Allied forces started to occupy, contrary to the provisions of the armistice, some areas of the Ottoman territories. Allied forces which also occupied Istanbul de facto,

* Dr. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı, İstanbul, Türkiye.
e-mail: maydogdu45@gmail.com

put a heavy pressure on the Istanbul governments. One of the targets of the Allies was to put the capitulations, which had been abolished by the Committee of Union and Progress, into effect again. As a reflection of this, they demanded the Sublime Porte to return to the import customs tax regime (%11 ad-valorem) before the war. The aim of this study is to examine the attitude of the Istanbul governments in the face of the request of the Allied Powers, with emphasis on Ottoman archival documents.

Key Words: *Armistice Period, Allied Powers, Istanbul governments, capitulations, customs duty.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti, kapitülasyon rejimi doğrultusunda, gümrüklerde “ad valorem” (kıymet üzerinden) vergi usulünü tatbik etmekteydi. Bu usul, gümrüğe gelen herhangi ticari bir malın ithalat değeri üzerinden belirli bir oranda vergi tahsilini esas almaktadır. Osmanlı gümrüklerinde “ad valorem” vergi % 11 olarak uygulanmaktaydı.¹

1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya’nın Rusya’ya savaş ilan etmesinin hemen ardından, 2 Ağustos 1914’te Almanya ile gizli bir İttifak antlaşması yapan İttihat ve Terakki Hükümeti, aynı zamanda seferberlik de ilan etti. Bu İttifak antlaşmasını takip eden bir kaç günlük süre zarfında Avrupa’nın büyük devletleri arka arkaya birbirlerine savaş ilan ettiler. İttihat ve Terakki yönetimi, Avrupa’yı saran savaş atmosferini bir fırsat telakki ederek 9 Eylül 1914 tarihinde aldığı kararla, 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yabancıların o güne dek faydalandığı mali, iktisadi, adli ve idari bütün ayrıcalıkları (kapitülasyonları) tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etti.²

Bu çerçevede gümrük vergileri ile ilgili olarak da yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve 20 Eylül 1914 tarihinde “Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-i Muvakkat” ismiyle çıkartılan ve 30 Eylül 1914 tarihinden itibaren uygulanması öngörülen geçici kanunla %

¹ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 823; Kısacası o günkü ithalat değeri 100 Lira olan bir maldan 11 Lira gümrük vergisi tahsil edilmekteydi.

² Fehmi Akın, “İttihat ve Terakki’nin “İktisadi Türkçülüğü”nün Cumhuriyet’e Taşınması Sorunsalı”, **100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu**, 22-24 Ekim 2008, Bildiriler, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 157.

11 olan “ad-valorem” gümrük vergi oranı % 15’e çıkartılmıştır.³ Osmanlı Devleti bu uygulamanın başlamasından bir ay sonra savaşa dahil olacak ve gümrüklere gelen mallardan “Tekalif-i Harbiye” adı altında ayrıca % 15 oranında savaş vergisi de alınacaktı ki, böylece “ad valorem” vergi oranı % 30’u bulmuş oluyordu.⁴

% 15 lik “ad valorem” vergi oranı 15 Mayıs 1915 tarihinde alınan bir kararla “savaşın devamı müddetince” kaydıyla % 30’a yükseltilmiş⁵, buna mukabil 31 Mayıs 1915 tarihinde alınan başka bir kararla “Tekalif-i Harbiye” kaldırılmıştır.⁶ Böylece oran yine % 30’da kalmış oluyordu.

Alınan bu kararlar bir yandan gelirleri artırmaya yönelikken, diğer yandan da kendi gümrükleri üzerinde fiyat belirleme hakkını kullanma kararlılığı gösteren Osmanlı Hükümeti’nin, Avrupa’nın kapitülasyonlar vasıtasıyla kendisine vurmuş olduğu mali zincirleri kopartma çabasını ifade ediyordu.⁷

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıl sonlarından itibaren gümrük vergisi salt hazineye katkı sağlayan bir olgu olmanın ötesinde, yerli sanayiye desteklemenin bir aracı olarak da düşünülmüş, ancak bu düşünce hayata geçirilememiştir. Bu konudaki adımları İttihat ve Terakki Hükümeti atmaya çalışacaktı. Kısacası hammaddesi Türkiye’de mevcut ve teknik açıdan da üretimi mümkün malların muadillerinin yurtiçine girişini gümrük fiyatlarında yapılacak ayarlamalarla zorlaştırma yoluna gidecekti. Bunun için öncelikle gümrüklerde dilediği düzenlemeyi yapabilme hakkını elde etmesi, yani kapitülasyonlardan kurtulması gerekiyordu ki bunu gerçekleştirmiş durumdaydı.

23 Mart 1916 tarihli kanun ile aynı yılın Eylül başından itibaren⁸ “ad-valorem” usulünün terk edilerek “spesifik tarife” (tarif-spécifique) usulüne geçilmesine ve tarifelerde malın birim ağırlığının

³ Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005, s. 120.

⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 823.

⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 63.

⁶ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 823.

⁷ **A.e.**

⁸ Eldem, **a.g.e.**, s. 63.

esas alınmasına karar verilmişti.⁹ Bu usulde Osmanlı gümrüklerine giren her bir malın birim ağırlığından ne kadar vergi alınacağını gösteren sabit tarifeler hazırlanıyor ve tahsilat bu tarifeler üzerinden yapılıyordu.¹⁰ Yürürlüğe sokulan spesifik tarifeler 3 yıl için geçerli olacaktı.¹¹

Her ne kadar bu yeni sisteme geçiş İttihat ve Terakki Hükümeti açısından Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığını göstermek ve himayeci politikaları mümkün kılmak gibi anlamlar barındırsa da savaş koşulları sebebiyle özellikle ikinci hedef gündem dışı kalacaktı. Zira Tezel'in de ifade ettiği gibi "bu yıllarda denizden abluka altına alınmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret hacmi çok daralmış, ağır savaş ekonomisi koşulları, savaşan ordulara silah, giyecek ve yiyecek temini sorununun acilliği, sanayileşme sorununu adeta hükümetin gündeminden çıkarmıştı".¹²

Diğer yandan 30 Eylül 1916 tarihli irade-i seniyye ile Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu devletlerden gelecek eşyadan iki kat fazla gümrük vergisi alınması onaylandı. Bu karar üzerine İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile mevcut tüm ticari ilişkilerine son verdi.¹³

"Spesifik tarife" usulü ilk uygulamaya başlandığı dönemde, % 18 "ad valorem" vergi oranıyla tahsil edilebilecek bir gelir elde edilmesini sağlamaktaydı.¹⁴ Bu oldukça iyi bir rakamdı. Ancak savaş yıllarında bir yandan ithal mallarının fiyatlarında yaşanan büyük artışlar, diğer yandan Osmanlı kağıt lirasının önemli ölçüde değer kaybetmesi, tarifelerin güncelliklerini yitirmesine yol açmıştır. Osmanlı Hü-

⁹ Zafer Toprak, **Milli İktisat Milli Burjuvazi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1995, s. 39; Sina Akşin, "Mütarekenin İlk Yıllarında Osmanlı Hükümeti'nin Mali Durumu", **Seha L. Meray'a Armağan**, Cilt: II, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 319 ; Eldem, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁰ Savaş boyunca uygulanan bu tarife Sir Grawford adlı bir İngiliz uzmanın yardımıyla hazırlanmış ve bu yüzden "Grawford tarifesi" olarak tanınmıştı. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1983, s. 67.

¹¹ Toprak, **a.g.e.**, s. 39.

¹² Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 188.

¹³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 824.

¹⁴ Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 50.

kümeti bu sebepten ortaya çıkan gelir kaybının önüne geçmek için yeni kanunlar çıkartarak, 1916 tarifesindeki sabit vergi değerlerini belirli katsayılarla artırdı. Bu artırımların sonuncusu Nisan 1918’de yapılmıştır. Ne var ki bu artırımlar, fiyatların yükselme hızı ve Osmanlı parasının değerindeki büyük düşüşleri dengelemekten uzaktı. Böylece 1918 yılında “spesifik tarife” usulünden elde edilen gelir, % 5 - 6 gibi düşük oranlarda bir “ad valorem” uygulamasıyla bile elde edilebilecek düzeye gerilemişti.¹⁵

1. Mütarekenin Ardından Gümrük Vergisi Meselesine İlk Yaklaşımlar

İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasındaki çatışmaları sona erdiren Mondros Mütarekesi’nin ardından İstanbul’da konuşlanmaya başlayan İtilaf kuvvetleri yavaş yavaş şehrin kontrolünü ele geçirmeye ve Babıali üzerinde baskı kurmaya başladılar. Mütareke dönemi boyunca İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki siyasal temsilcileri olarak görev yapacak olan Yüksek Komiserler, mütarekenin ardından 28 Kasım 1918’de İstanbul’da yaptıkları ilk toplantıda, savaş sırasında yükseltelen gümrük vergilerinin hemen eski seviyesine çekilmesi için Osmanlı Hükümeti’ne baskı yapma kararı aldılar.¹⁶

Diğer yandan İtilaf Komiserleri “ad-valorem” usulünün mü, yoksa uygulanmakta olan ağırlık üzerinden “spesifik tarife” usulünün mü kendi avantajlarına olduğunu da inceliyorlardı. Paranın değerinin düşmesi ağırlığa göre gümrük ödemeyi daha avantajlı kılıyordu. Fakat şeker, petrol, kahve ve çaydan alınan % 10 istihlak vergisi bu avantajı gideriyordu.¹⁷

İtilaf yetkilileri için başında “spesifik tarife” usulünün devamına ses çıkartmamakla beraber 1916 tarifeleri üzerinden vergi alınmasını talep ediyordu. Osmanlı Hükümeti baskılara dayanamayarak bu yönde bir karar aldıysa da ¹⁸ hemen vazgeçerek 1919 Ocak ayı içerisinde “1916 tarihli tarifinin uygulanmasını erteleyen” bir kararname çıkarttı.¹⁹

¹⁵ Tezel, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁶ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 824.

¹⁷ Akşin, **a.g.m.**, s. 320.

¹⁸ Tezel, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁹ Elmacı, **a.g.e.**, s. 169.

Bu arada İtilaf Devletleri bütünüyle savaş öncesindeki kapitülasyon rejimine dönülmesi için hükümete baskı uygulamaya başladılar. Yüksek Komiserler 19 Ocak 1919'da bu doğrultuda Babıali'ye müşterek bir nota verdiler. Babıali bu notaya cevap vermeyince 30 Ocak tarihli notayla taleplerini yenileyerek Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İtilaf Devletleri aleyhine aldığı kararların geçersiz olduğunu, artırılan gümrük vergilerinin ve alınmak istenen yeni vergilerin meşru olmadığını iddia ettiler.²⁰

Yüksek Komiserler 13 Şubat 1919'da verdikleri yeni bir notada Düyun-ı Umumiyye, Osmanlı Bankası ve Reji'de çalışan vatandaşlarından artık temettü vergisi alınmayacağını ilan ettiler. 15 Şubat'ta ise İtilaf temsilcileri tarafından Reji idaresine, 1914 senesinden beri kapitülasyonlara muhalif olarak neşrolunan kanun, nizam ve talimata riayet etmemeleri konusunda ihtarda bulunuldu. Bundan böyle Fransız, İngiliz, İtalyan, Sırp, Romen, Yunan vatandaşlarından vergi alınmayacaktı.²¹

İtilaf Devletleri kendi tezlerinin fiiliyata geçmesini tek taraflı olarak zorlama niyetindeydi. Savaş sırasında Osmanlı Hükümeti tarafından yönetimi ele alınan İzmir Kordon İşletmesi 15 Şubat 1919'da eski imtiyaz sahibi Fransız Kumpanyası'na geri verilirken, Avusturya Lloyd Acentesi ve İtalyan Postanesi de yeniden açıldı.²²

Babıali ise tüm baskılara rağmen, 15 Şubat 1919'da verdiği cevapta Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında savaşın başlamasıyla kapitülasyonların da kaldırıldığının altını çizdi.²³

Yüksek Komiserlerin 27 Şubat 1919 günkü toplantısında % 10 istihlak vergisinin müttefiklerden alınmaması durumunda ağırlığa göre "spesifik tarife" üzerinden gümrük verilmesinin daha avantajlı olacağı fikri ağırlık kazandı.²⁴ Eğer 1916 yılında yürürlüğe konmuş ilk tarife üzerinden işlem yapılırsa Osmanlı gümrüğüne mal getiren tüccar büyük avantaj elde etmiş olacaktı. Zira Osmanlı parasının değeri oldukça düşmüş²⁵ ve 1916 tarifesi de güncelliğini kaybetmiş durumdaydı.

²⁰ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 825.

²¹ Elmacı, **a.g.e.**, s. 169.

²² **A.e.**

²³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 825.

²⁴ Akşin, **a.g.m.**, s. 320.

²⁵ Elmacı, **a.g.e.**, s. 169.

2. İtilaf Devletleri'nin Tezi: Savaş Öncesi Gümrük Rejimine Dönüş

İtilaf Yüksek Komiserleri'nin “spesifik tarife” sisteminin devamı yolundaki eğilimi kısa süre sonra siyasi mülahazaların ağır basmasıyla gündem dışı kalacaktı. Madem ki Babıali'ye kapitülasyon rejimine dönülmesi konusunda baskı yapılacaktı, o halde tutarlılık adına İttihat ve Terakki Hükümeti'nin buna aykırı olarak aldığı tüm kararlar geçersiz sayılmalı ve ithalat gümrük vergisi de kapitülasyonların tek tarafı olarak kaldırılmasından önce olduğu gibi “ad-valorem” sistemi üzerinden % 11 olarak tahsil edilmeliydi.

İngiltere Hükümeti kapitülasyonların barış antlaşmasında zaten yer alacağını ama antlaşma yapılana kadar geçecek süre zarfında da yürürlükte olması gerektiğini savunuyordu.²⁶ Yüksek Komiserler 6 Mart 1919'da kapitülasyonların tekrar yürürlüğe sokulması ve eski vergi rejimine dönülmesini isteyen bir müşterek nota daha verdiler.²⁷ Bununla birlikte İtilaf Kuvvetleri'nin kapitülasyonları oldubitti şeklinde yürürlüğe sokmak için yeni bazı girişimlerde buldukları görülmektedir. Adana vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Mart 1919 tarihli yazıda, bölgedeki İtilaf Devletleri temsilcilerinin kapitülasyonları yürürlüğe sokmak için karar aldıkları bildiriliyordu.²⁸

8 Nisan 1919'da İzmir'deki İtilaf Devletleri temsilcileri, İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin kararlarına dayanarak yayımladıkları bir tebliğde 10 Nisan'dan itibaren kendi memleketlerinden gelecek eşyadan, savaştan önceki gibi “ad valorem” (kıymet üzerinden) vergi alınacağını ilan ettiler.²⁹

Buna karşılık 6 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Yüksek Komiserleri'ne bir nota veren Damat Ferit Paşa Hükümeti, vergi meselesinin tamamen devletin bir iç meselesi olduğunun ve hükümetin vergi oranlarını istediği şekilde belirleyebileceğinin altını çizdi.³⁰

İtilaf Yüksek Komiserleri ise savaş sırasında yapılan artırımın meşru olmadığına ısrar ediyorlardı.³¹

²⁶ A.e., s. 170.

²⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 825.

²⁸ Elmacı, a.g.e., s. 170.

²⁹ A.e., s. 169.

³⁰ Bozkurt, a.g.e., s. 825; Akşin, a.g.m., s. 320.

³¹ Bozkurt, a.g.e., s. 825.

Diğer yandan müttefik devletlerin istihlak vergisi vermeyi istememeleri ve paranın değerinin düşmesi sebebiyle Babıali’de de “ad valorem” vergi sistemine dönülmesinin hazine için daha avantajlı olacağı yönünde bir düşünce ağırlık kazanmaya başlamıştı. Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey bu görüşü İngiliz Mali Müşaviri R.W.Graves’e açıkça ifade etmişti. Yüksek Komiserlerin istediği şey zaten bu olmakla birlikte oranın % 15 değil, kapitülasyonların cari olduğu dönemdeki gibi % 11 olarak uygulanması gerektiğinde ısrar ettiler.³²

9 Haziran 1919’da Babıali’ye verdikleri notada ithalattan % 11 ve ihracattan da % 1 nispetinde olmak üzere savaştan önce uygulanan “ad-valorem” gümrük vergi sistemine dönülmesini ve istihlak resminin alınmamasını, yeni uygulamanın da 25 Haziran 1919 tarihinden itibaren başlatılmasını istediler.³³

Ancak bu arada Babıali’de “ad-valorem” usulünün uygulanmasında birçok zorluklar olacağı ve bir süre sonra gelirden azalmaya yol açacağı fikri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Üstelik böyle bir dönüş kapitülasyon esasına dayalı gümrük usulüne dönüş demek olduğundan bir olup bittiye sebep olmamak noktasından ilkece kabul edilemezdi.³⁴

Görüldüğü gibi mevcut şartlar altında hangi usulün avantajlı olabileceği hususunda Babıali’nin kafası karıştı. Aslında “ad-valorem” usulü eğer güçlü bir tatbikat yapılabilecek olsa, Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey’in de benimsediği ve gümrük gelirlerini artıracığına inandığı bir usuldü. Yüksek Komiserler de bundan sonra aynı görüşü ileri sürerek Babıali’yi ikna etmeye çalışacaklardı. Ne var ki özellikle tecrübeli ve ehil memurların yokluğu ve mevcut koşulların uygunsuzluğu Babıali’yi “spesifik tarife” sistemini korumaya itiyordu.³⁵ Üstelik savaş öncesi tarifeye dönmek, kapitülasyonlara kapı aralamak anlamına geliyordu.

³² Akşin, a.g.m., s. 320.

³³ “Bir Devlet Adamının” Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen), Cilt: II, İstanbul, Arma Yayınları, 1993, s. 258; Akşin, a.g.m., s. 320.

³⁴ Akşin, a.g.m., s. 320; Elmacı, a.g.e., s. 170.

³⁵ “Bir Devlet Adamının...”, s. 258-259.

3. Babıali'nin Tezi: “Spesifik Tarife”leri Güncellemek

Her ne kadar “spesifik tarife” listelerindeki birim fiyatlar güncellenmediği için Hazine gelir kaybına uğrasa da yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü Babıali “ad valorem” sistemine geçmeyi de uygun bulmuyordu. Diğer yandan bu dönemde “ad valorem” sistemi gelişmiş ülkelerde uygulanmıyordu.³⁶ Bu durumda Babıali 18 Ağustos 1919’da İtilaf Komiserlerine verdiği notada gümrük gelirin artırılması için “ad-valorem” usulüne dönmektense yürürlükteki tarifeye zam yapılmasının daha yerinde olacağı fikrini ileri sürdü.³⁷

Fransız Yüksek Komiser Defrance, yürürlükteki tarife usulünün kendileri tarafından hiçbir zaman kabul edilmediğini, ancak ithalatlara açısından elverişliliği sebebiyle ses çıkarılmamış olduğunu belirtmişti. İtilaf Komiserlerinin bu tutumuna rağmen 9 Eylül 1919’da hükümetin ağırlığa dayalı “spesifik tarife” usulünün yürürlüğünü uzattığı görülmektedir. Üstelik müttefiklerin kabul etmeye yanaşmadıkları istihlak resmi de müttefik tebası tüccarlar tarafından ödenmeye devam ediliyordu. İstihlak vergisi hazineye ayda yaklaşık 300.000 lira kadar katkı sağlayan önemli bir gelir kaynağıydı. Yüksek Komiserlerin Babıali’ye bir yandan kendi tezlerini kabul ettirmeye çalışırken diğer yandan mevcut uygulamanın devamına göz yummaları, aslında Damat Ferit Paşa Hükümeti’ne verilmesi gerektiğini düşündükleri kısmi destekle ilgiliydi. Bu sıralarda artık Anadolu hareketi İtilaf Kuvvetleri açısından ciddi bir tehdit haline gelmeye başlamış ve böylece Damat Ferit Hükümeti’yle az çok fiili bir cephe birliği ortaya çıkmıştı.³⁸ Dönemin Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey’e göre de İtilaf Kuvvetleri maaşların verilememesinden dolayı çıkabilecek fenalıkları hesaba katıyorlar ve ipi tamamen koparmayacak derecede yardım etmek yolunda bazı düşünceler taşıyorlardı.³⁹

Yine de İtilaf Yüksek Komiserleri 14 Eylül 1919’da Babıali’ye yaptıkları bildirimde, savaş sırasında tek taraflı alınan bir kararla

³⁶ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 14. Sefa Bey’den İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri’ne 22 Mayıs 1921 tarihli nota.

³⁷ A.e., s. 259.

³⁸ Akşin, a.g.m., s. 320-321.

³⁹ “Bir Devlet Adamının...”, s. 259-260.

uygulanmaya başlanan ve kendileri açısından hukuki hiçbir geçerliliği bulunmayan “spesifik tarife” usulünün ancak geçici olarak tatbik edilmesine göz yumduklarını, fakat bu tarifeye zam yapılması yolundaki fikre iştirak edemeyeceklerini açıkladılar. Gerekçeleri ise mütareke döneminde düşman bir devletle geçici bile olsa gümrük mukavelesi yapma yetkilerinin bulunmamasıydı. Böyle bir yetkileri bulunmuş olsa bile, uygulama gümrüğe giren tüm mallarla ilgili olacağından tarafsız devletleri bağlayacak bir mukavele yapmaları mümkün değildi. Hukuka uygunluk ve devletin gelirini artırma açısından en uygun yol “ad-valorem” sistemine geçmektir. Komiserlerin hazinenin gelirlerini artırmak yolunda hükümete bir başka tavsiyesi de Harp Kazançları vergisinin tatbikine geçilmesi idi.⁴⁰

Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey bu koşullar altında daha fazla ısrar etmeyerek “ad-valorem” sistemine geçilmesi ve İtilaf Kuvvetlerinin vaat ettiği mali yardımı elde etme taraftarıydı. Nazıra göre malların cinsine göre farklı oranlarda resim belirlenirse “ad-valorem” sistemine geçişin mahzurları azalabilecekti. % 11 hemen hiçbir memlekette görülmeyen derecede küçük bir nispetti ve bu nispet bazı mallar için % 15’e çıkarılmalıydı. Sistemin sakıncalı tarafı ise çeşit çeşit eşyanın her defasında kıymetini takdir etmenin hem memurları, hem ithalatçıları sıkıntıya düşürecek olmasıydı. Bunun çözümü, yeni kanunda malların cins, nevi ve kıymetlerinin üç ayda bir İstanbul’daki Fransız, İngiliz ve İtalyan Ticaret Odaları’nın da iştirak edeceği bir komisyon tarafından önceden tahmin ve tespit edilmesi olabilirdi. Mehmet Tevfik Bey’in bu görüşleri Meclis-i Vükela’da tasvip görmedi ve Yüksek Komiserlere mevcut durumun devamını amaçlayan oyalayıcı cevaplar verildi.⁴¹

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde (1 Ağustos 1914 tarihine kadar) yabancılara vermiş olduğu ekonomik imtiyazlardan hem İtilaf Devletleri’nin hem de (daha önce bunlardan faydalanmamış olanlar da dahil) müttefiklerinin faydalanması hükmünü içeriyordu (Madde 261). Yani kapitülasyonlar genişletilerek uygulanacaktı.

Madde 263’e göre müttefik devletler 25 Nisan 1907 tarihli antlaşmaya göre gümrük vergisi ödeyecekti (% 11 “ad-valorem”). Ancak

⁴⁰ A.e., s. 259.

⁴¹ A.e., s. 260.

yine Sevr Antlaşması'na göre kurulacak Maliye Komisyonu bu verginin değiştirilmesi veya istihlak vergisi konmasına müsaade edebilecekti.⁴²

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Damat Ferit Paşa Hükümeti 16 Ekim 1920'de istifa etti ve yerine 21 Ekim 1920 tarihinde Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. 1920 yılının son aylarında meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler (Yunanistan'da Venizelos'un seçimleri kaybetmesi, Rusya'da Bolşeviklerin Çarlık yanlılarına karşı kazandığı başarılar ve Doğu'da Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı yürüttüğü başarılı hareket) Ankara Hükümeti'nin pozisyonunu güçlendirmiş ve Sevr Antlaşması'nda Türkler lehine küçük de olsa tadilat yapılmasını İtilaf Devletleri'nin gündemine taşımıştı. Bu durum aynı zamanda Tevfik Paşa Hükümeti'ni İtilaf Devletleri karşısında daha dirençli olmaya teşvik ediyordu. Tevfik Paşa bu ortamda 24 Ocak 1921 tarihinde, maliyenin içerisinde bulunduğu sıkıntı ve Türk parasının değer kaybetmesi nedeniyle gümrük vergilerinin beş kat artırılması talebini İtilaf Yüksek Komiserlerine ilettili.⁴³

Tevfik Paşa Londra Konferansı günlerinde İtilaf yetkilileri ile yaptığı temaslar sırasında bu talebi yine gündeme getirmişti. 4 Mart 1921 tarihiyle Hariciye Nezareti'ne çektiği telgrafta talebin kabul edildiğini ve durumun İstanbul'daki Yüksek Komiserlere de tebliğ edileceğini bildirmişti.⁴⁴ Ancak Hariciye Nazırı Sefa Bey 9 Mart'ta Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin konuyla ilgili hükümetlerinden henüz bir talimat almadıklarını öne sürerek gümrük resminin artırılmasını kabul etmediklerini bildiriyordu. Sefa Bey talep edilen artırıma en büyük muhalefetin Adam Block'tan geldiğini de hatırlatıyordu.⁴⁵ Tevfik Paşa bu telgrafa ertesi gün verdiği cevapta İstanbul'a hareket etmek üzere olan Adam Block ile görüştüğünü ve bu ismin gümrük resmi konusunda İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti'nin arzusu doğrultusunda karara var-

⁴² Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953, s. 618-619.

⁴³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 826.

⁴⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım 2673/3 lef 25. (Bundan sonra **BOA.**, HR.SYS). Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne 4 Mart 1921 tarihli telgraf.

⁴⁵ **BOA.**, HR.SYS., 2672/11 lef 16. Hariciye Nezareti'nden Londra'da Tevfik Paşa'ya gönderilen 9 Mart 1921 tarihli şifre telgraf.

mış olduklarını teyit ettiğini bildiriyordu. Block bu konuda talimat almıştı ve İstanbul'a vardığında durumu komiserlere iletenecekti.⁴⁶

Ancak İstanbul'daki İngiliz ve İtalyan komiserlerinin kendi hükümetlerinden aldıklarını söyledikleri talimatlar hiç de Babıali'nin arzu ettiği istikameti göstermiyordu. Bu talimatlar % 11 oranında "ad valorem" vergiye dönülmesi ve "istihlak" vergisinin de devam ettirilmesi yönündeydi. Hariciye Nezareti, Londra'dan gelen memnuniyet verici haberlerle İstanbul'daki İtilaf komiserlerine gelen talimatlar arasındaki çelişkiye anlam veremediğinden ortada bir yanlış anlama mı, yoksa İtilaf devletlerinin vaatlerinden vazgeçmesi durumu mu bulunduğunu anlamak için tekrar Tevfik Paşa'ya müracaat etti.⁴⁷ Ancak İtilaf Yüksek Komiserleri'nin 14 Mart'ta verdikleri müşterek nota karmaşayı giderdi. Hükümetleri'nden aldıkları talimatlara uygun olarak Babıali'nin bir an önce % 11 "ad valorem" vergi tarifesine geri dönmesini talep ediyorlardı.⁴⁸ Ayrıca bazı mallardan alınmakta olan istihlak vergisinin de geldiği ülkeye bakılmaksızın aynı mallara aynı oranda uygulanması koşuluyla geçici olarak tahsiline itiraz edilmeyeceği bildiriliyordu.⁴⁹

Taraflar birbirlerinin tezine yaklaşma niyetinde değildi. Babıali, mevcut "spesifik tarife" uygulamasına devam etmekte ve tarifedeki fiyatların beş katına çıkartılmasında ısrarcıyken⁵⁰, Yüksek Komiserler de % 11 oranında "ad valorem" vergi tahsili uygulamasına dönülmesinde kararlıydı.⁵¹

Osmanlı mümessili Reşit Paşa ise 12 Mayıs 1921'de 'ta Londra'dan gönderdiği telgrafta %11 "ad-valorem" vergi sistemine dö-

⁴⁶ BOA., HR.SYS., 2673/3 lef 38. Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne 10 Mart 1921 tarihli telgraf.

⁴⁷ BOA., HR.SYS., 2673/3 lef 41. Hariciye Nezareti'nden Tevfik Paşa'ya 13 Mart 1921 tarihli telgraf.

⁴⁸ Bozkurt, a.g.e., s. 734.

⁴⁹ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 1.

⁵⁰ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 1,2. Sefa Bey'den İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri'ne verilen 3 Mayıs 1921 tarihli nota.

⁵¹ BOA., HR.SYS., s. 2587/9 lef 7. İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri'nin Babıali'ye verdikleri 3 Mayıs 1921 tarihli müşterek notanın tercümesi; Yüksek Komiserler bu notada istihlak vergisi tahsil edilsin edilmesin "ad-valorem" sisteminin Osmanlı Maliyesi'ne getireceği faydaları ve bu sistemin yegane kanuni yol olduğunu vurgulamıştı. Notada Geçici Mali Kontrol Komisyonu tarafından hazırlanan bir mukayese cetvelinden çıkan sonuca göre istihlak vergisi kaldırılrsa bile "ad valorem" sistemine dönüldüğünde hazinenin aylık gelirinde 200.000 Liralık bir artış olacağı öne sürülüyordu.

nülmesi konusunda İngilizlerin taviz vermeyeceğine dair kanaatini bildirmişti.⁵² 13 Mayıs'ta Fransa Dışişleri Bakanı tarafından, Osmanlı Devleti'nin Paris'teki mümessili Nabi Bey'e "ad valorem" sistemine dönüştürülen başka yol olmadığına dair bir nota verildi.⁵³ 19 Mayıs'ta ise bu sefer İstanbul'daki Yüksek Komiserler Babıali'ye aynı içerikte bir nota daha verdiler. Sundukları gerekçe "ad valorem" sisteminin gümrüklerde verimliliği artıracak yegane yol olmasıydı.⁵⁴

Ancak Babıali'nin kolay teslim olmaya niyeti yoktu ve 22 Mayıs'ta Sefa Bey imzasıyla verilen karşı notada Yüksek Komiserlerin tezi çürütülmeye çalışıldı: "Ad valorem" sisteminin hazinenin gelinde sağlayacağı artış şimdiki "spesifik tarife"nin beş katına çıkarılması suretiyle elde edilecek artıştan daha az olacaktı. Diğer taraftan "ad valorem" sistemi Türkiye'de pratik kabul edilse bile gözden düşmüş ve eksiklikleri sebebiyle her yerde terk edilmiş bir sistemdi. Bu durumda Babıali her şeyden önce ihtiyaçlarına cevap vermeyecek ve uygulaması zor bir rejim olduğundan iadesinde ne gereklilik ne de fayda görüyordu. Üstelik antlaşmaların hükmü savaşa beraber ortadan kalkmış olduğundan ve Mondros Mütarekesi de konuyla ilgili her hangi bir madde içermediğinden, savaştan önceki rejime dönmek mevcut hiç bir bağta yer almıyordu ve hiç bir hukuk prensibine dayanarak da empoze edilemezdi. O halde hiç kimse şimdiki tarifinin barış antlaşması onaylanana dek beş misli olarak uygulanmasına itiraz edemezdi.⁵⁵

İngiliz Yüksek Komiser Rumbold'a göre Babıali'nin "ad valorem" sistemine dönülmesindeki isteksizliğinin asıl nedeni Ankara korkusuydu. Tevfik Paşa bu konuda Ankara'nın katı muhalefetine engel oluşturduğunu ileri sürmüştü. Rumbold 23 Mayıs'ta sadrazamı ziyareti sırasında "ad-valorem"e dönüldüğü takdirde Osmanlı Devleti'nin ayda 200.000 TL ek kazanç sağlayacağını ifade ettiğinde, Tevfik Paşa bu kez de bu sisteme yönelik ABD muhalefetine öne sürmüştü. Fakat Rumbold'a göre Sadrazam bu konuda müttefiklerin

⁵² BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 8. Reşit Paşa'dan Sefa Bey'e 12 Mayıs 1921.

⁵³ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 13. Fransa Dışişleri Bakanı tarafından Nabi Bey'e verilen 13 Mayıs 1921 tarihli nota.

⁵⁴ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 3. İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri'nin Babıali'ye verdikleri 19 Mayıs 1921 tarihli müşterek nota.

⁵⁵ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 14. Sefa Bey'den İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri'ne 22 Mayıs 1921 tarihli nota.

ısrarlı tutumu nedeniyle bir hayli sarsılmıştı ve konuyu kabine üyeleriyle yeniden müzakere etmeye söz vermişti.⁵⁶

3 Haziran'da Yüksek Komiserler Hariciye Nezareti'ne bir nota daha verdiler. Babıali "ad-valorem" sistemine geçiş yapmaya "son kez olarak" davet ediliyordu. Yüksek Komiserlerin bu notada ortaya koyduğu argümanlar dehşet vericidir: Türkiye'de hukuka uygun tek sistem "ad valorem" sistemiydi ki bu sistemin meşruiyeti Babıali'nin iddia ettiği sözleşme ve antlaşmalardan değil, kapitülasyonlardan kaynaklanıyordu. 28 Mayıs 1740 tarihli Fransa kapitülasyonunun 37., 21 Temmuz 1718 tarihli Venedik kapitülasyonunun 25. ve Eylül 1675 İngiltere kapitülasyonunun 54. maddesi, gümrük vergisinin "ad valorem" olarak tahsilini öngörmekteydi. Babıali ve yabancı devletler arasında yapılan antlaşmalarla çok sonraları gümrük vergilerinin miktarı artırılmıştı. Ama bu antlaşmaların mukaddimelerinde kapitülasyonlarla verilen tüm hak, ayrıcalık ve dokunulmazlıkların onaylandığı belirtilmekteydi. Bundan da çıkan sonuç şuydu ki, eğer antlaşma ve sözleşmeler savaş ilanının ardından hükümsüz kalmışlarsa bunların belirlediğinin yerini alacak rejim müttefik tebaalarının bu antlaşmalar imzalanmadan önce yararlına geldikleri kapitülasyonların öngördüğü rejim olmak durumundaydı. Zira bir çok kez Babıali'ye tebliğ edilmiş olduğu ve 1877 Türk- Rus savaşı esnasında onun tarafından da kabul edildiği gibi Müslümanlara tatbik edilen yasaların yabancı uyruklara tatbikinin imkansızlığı sebebiyle savaş durumu kapitülasyon rejimini hükümsüz bırakamazdı. Babıali antlaşmaların hükümsüzlüğü ve kapitülasyonların bütünüyle tek taraflı ilgası yönündeki tezlere kesinlikle müracaat etmemeliydi. Zaten Osmanlı hazinesinin çıkarı da ayda yaklaşık 200.000 liralık gelir artışı sağlayacak olan "ad valorem" sisteminin uygulanmasındaydı.⁵⁷

Görüldüğü gibi Yüksek Komiserler, (elbette ki danışmanlarının sevgiyle) bir mantık bulamacı yaparak adına hukuk dedikleri şapkanın içine doldurmuşlar ve bu şapkadan da Türkiye'nin onulmaz köleliğini çıkarmaya çalışmışlardı.

⁵⁶ Cemil Öztürk, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri'nin Türkiye'de Mali Denetim Kurma Girişimi: Müttefiklerarası Mali Denetim Komisyonu", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi**, 12-16 Kasım 2007 Ankara, Bildiriler, Cilt: II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 2879.

⁵⁷ **BOA.**, HR.SYS., 2587/9 lef 16-A. İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri'nin Hariciye Nezareti'ne verdikleri 3 Haziran 1921 tarihli müşterek nota.

4. İtilaf Tezinin Kabulü

4.1. Ahmet İzzet Paşa'nın Reddedilen Formülü

12 Haziran 1921'de Ahmet İzzet Paşa'nın Hariciye Nazırı olarak yeniden kabineye girmesi, gümrük vergisi meselesinin İtilaf Devletleri'nin tezi doğrultusunda sonuçlanmasına giden yolu da açtı. Ahmet İzzet Paşa, Babıali'nin tezini İtilaf Devletleri'ne kabul ettirmenin mümkün olmadığı yönünde 19 Haziran'da Sadaret'e görüş bildirdi. Hazinesinin durumu daha fazla beklemeye müsait değildi ve gümrük vergisinin “ad valorem” usulüyle %11 olarak alınması İzzet Paşa'ya göre artık zaruriydi.⁵⁸

Bu arada ABD Yüksek Komiserliği, istihlak ve müskirat vergilerinin kaldırılmasına karşılık % 11 değil % 15 “ad-valorem” vergi alınmasını kabul edeceğini Hariciye Nezareti'ne bildirmişti. İzzet Paşa müskirat vergisinin kaldırılmasını uygun bulmuyordu ama gümrük ve istihlak vergileri konusunu İtilaf Devletleri ve ABD Yüksek Komiserlikleriyle müzakere etmek için Sadaret'ten yetki istemişti. Yüksek Komiserlere barış antlaşması onaylanana dek geçerli olmak ve barıştan sonra “spesifik tarife” usulüne dönülmek şartıyla iki yol önerilebilirdi: İstihlak vergisinin devamıyla beraber gümrüklerde “ad valorem” olarak %11 vergi almak ya da istihlak vergisi kaldırılarak gümrüklerde “ad valorem” olarak %15 vergi almak.⁵⁹

ABD Yüksek Komiserliği 22 Haziran'da istihlak vergisinin kaldırılması ve derhal “ad-valorem” vergi sistemine geçilmesi yolunda (İsveç Elçiliği kanalıyla) Babıali'ye bir nota daha ilettili.⁶⁰ Babıali'nin cevabı 11 Temmuz'da yine İsveç elçiliği vasıtasıyla geldi: Hazinesinin gereksinimi adına en iyi yol mevcut “spesifik tarife” usulünün korunarak vergilerin beş kat artırılmasıydı. Ancak Babıali'nin bu yöndeki tüm talepleri geri çevrilmiş, müttefikler savaştan önce uygulanmakta olan “ad-valorem” sistemine dönmekte ısrar etmişlerdi. Bu durumda hükümet, gelirlerini artırmaya duyduğu ihtiyaç sebebiyle istemeyerek de olsa “ad-valorem” sistemine geçmeyi şu şartlar altında kabul edecekti :

- “Ad-valorem” sistem barış antlaşması onaylanana dek geçici olarak uygulanacaktı.

⁵⁸ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 16,17. İzzet Paşa'dan Sadaret'e 19 Haziran 1921.

⁵⁹ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 21.

⁶⁰ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 22.

- Sisteme şimdi verilecek muvafakat, sonradan “spesifik tarife”ye dönüşe engel olmamalıydı.

- % 11’lik “ad valorem” resimleri % 15’e çıkartılmıyordu.

Bu % 4 lük artış halihazırda hazine için önemli bir kaynak oluşturan istihlak vergisinin ABD’nin talep ettiği şekilde kaldırılabilmesi için kaçınılmazdı. Zaten Avrupa Devletleri 1914 yılında 11’den 15’e artırım yapılmasını uygun görmüşlerdi. Bugün hazinenin böylesi bir artırıma o günden çok daha fazla ihtiyacı bulunmaktaydı.

Bu noktada nota önemli bir meselenin altını çiziyordu: Hükümetin, istihlak vergisini kaldırmak için “ad-valorem” vergi oranında yapılmasını zorunlu bulduğu % 4’lük artıştan sağlanacak artı gelir, hiçbir kesintiye uğramaksızın doğrudan hazineye girmeliydi. Bunun için de Babıali öncelikle, (bu türden artırımlardan kaynaklanan gelirin kullanımı konusunda söz hakkına sahip bulunan) Düyun-ı Umumiye İdare’siyle uzlaşmalıydı. Babıali’nin ABD Yüksek Komiserliği’nden isteği bu konuda kendisine yardımcı olması ve uzlaşma sağlanıncaya kadar geçecek süre zarfında da “ad-valorem” sistemin uygulanabilmesi için % 11 oranında gümrük vergisi ile birlikte istihlak vergisinin tahsiline, ABD Hükümeti’nin onayını sağlamasıydı.⁶¹

ABD’ye verilen bu notadaki izahat ve teklifler, 17 Temmuz 1921 tarihli diğer bir notayla İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine de iletildi.⁶²

Diğer yandan Ahmet İzzet Paşa ABD Yüksek Komiseri Bristol’e bir de kişisel mektup göndermiş ve istihlak vergisinin kaldırılabilmesi için Babıali’nin koşul olarak ortaya koyduğu “ad valorem” verginin % 11’den % 15’e yükseltilmesinin her şeyden önce Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin vergi düzenlemesi üzerindeki hakkından feragatine bağlı olduğunu, Babıali’nin söz konusu idareyle yapacağı doğrudan görüşmelerde bir takım zorluklar yaşanabileceğinden bu konuda devreye girerek yardımcı olmasını istemişti.⁶³

Ahmet İzzet Paşa 20 Ağustos’ta İngiliz Yüksek Komiser Rumbold ile de görüştü. Konu “ad valorem” vergi oranının % 11 değil

⁶¹ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 23,24. Babıali tarafında ABD Yüksek Komiserliği’ne iletilmek üzere İsveç Elçiliği’ne verilen 11 Temmuz 1921 tarihli nota.

⁶² BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 41. İzzet Paşa’dan İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri’ne verilen 17 Temmuz 1921 tarihli nota.

⁶³ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 26.

%15 olarak uygulanmasına geldiğinde, Rumbold bunun mümkün olmadığını ileri sürdü. İngiliz Yüksek Komiser, hükümetin % 11 “ad-valorem” vergi ile birlikte “istihlak” vergisinin tahsili formülüne ise itiraz etmiyordu. İstihlak vergisinin tahsili meselesinde tek itirazın ABD tarafından geldiğini ifade etmişti ki, Londra’ya gönderdiği raporda da bu konudaki Amerikan muhalefetini gidermenin önemine dikkat çekmişti.⁶⁴

İtilaf Yüksek Komiserleri Babıali’nin 17 Temmuz notasına 22 Ağustos’ta cevap verdiler: “Ad valorem” vergi oranının % 11’den % 15’e çıkartılması konusunda hükümetlerinin onay vermesi Babıali’nin bu tedbirden yararlanmasına olanak veremezdi. Çünkü Muharrem Kararnamesi ve buna ek kararname gereğince vergi oranlarının değişmesinden kaynaklanan tüm artık gümrük gelirleri Düyun-ı Umumiyye İdaresi’ne intikal etmek durumundaydı. İdare bu hakkından ancak menkul sahiplerinin izniyle feragat edebilirdi. Bu durumda meselenin onlara intikal ettirilmesi ve ilgili ülkelerin her birinde toplanacak genel kurullara davet edilmeleri gerekiyordu. 1914’te vergi oranının artırılabilmiş olması, Muharrem Kararnamesi ve buna ek kararnamede yer alan ve Düyun-ı Umumiyye gelirlerindeki artık miktarın menkul servisi güvenceye alındıktan sonra dörtte üç olarak Osmanlı Hükümeti’ne intikalini gerektiren bir hükümden kaynaklanmıştı. O dönemde İdare’ye bırakılan gelirler kuponların ödenmesi için yeterliydi. Oysa bugün durum çok daha farklıydı. Düyun-ı Umumiyye tarafından toplanan gelirlerin tamamı ihtiyacın ve sürüncemedeki bakiye menkul servisinin çok aşağısındaydı. Diğer yandan Osmanlı Hükümeti, Muharrem Kararnamesi’nin 1916 yılından beri uyulmayan hükümleri sebebiyle Düyun-ı Umumiyye İdaresi’ne fazladan 5.000.000 Türk Lirası daha borçlanmıştı.

Sonuç olarak:

1- “Ad-valorem” sistemine geçildiğinde gümrük vergi oranının % 15’e çıkartılması Muharrem Kararnamesiyle elde ettiği apaçık hakkı gereğince ancak Düyun-ı Umumiyye’ye fayda sağlayacaktı.

2- Düyun-ı Umumiyye, Osmanlı Hükümeti yararına bu hakkından ancak menkul sahiplerinin rızasıyla vazgeçebilirdi.

⁶⁴ İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), (Hazırlayan: Bilal N. Şimşir), Cilt: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 616-617. Rumbold’dan Curzon’a 24 Ağustos 1921.

3- Bu rızanın elde edilmesi mevcut koşullarda tamamen olanaksızdı.

Bu koşullarda Yüksek Komiserler “istihlak vergisi”nin muhafazası meselesini sonraki bir kararın konusu olarak kaydederek meselelerin hemen uygulanabilir ve yegane pratik çözümünün % 11 “ad valorem” gümrük vergisine dönüşüne bağlı olduğu düşüncesindeydiler.⁶⁵

“The Financial Times” da bu dönemde çıkan bir habere bakılırsa, İtilaf Yüksek Komiseri karşılıklı nota teatisiyle bir sonuca varılamayınca, nihai kararı vermesi için meseleyi Geçici Mali Kontrol Komisyonu’na havale etmişti.⁶⁶

4.2. Gümrük Vergisinde Savaş Öncesi Rejime Dönüş Ve İtilaf Hakimiyeti

4.2.1. 11 Eylül 1921 Kararnamesi

İtilaf Yüksek Komiserleri kendi tezlerini Babıali’ye nota teatisi yoluyla kabul ettirmek konusunda umutsuzluğa kapılmıştı ama Babıali ve özellikle de Ahmet İzzet Paşa, mesele uzadıkça hazinenin uğradığı kaybı göz önüne alarak artık İtilaf taleplerini kabul etmenin zamanının geldiğini düşünüyordu. Bu arada 13 Ağustos 1921 tarihinde Maliye Nazırlığı’na Faik Nüzhet Bey getirilmişti.

Nihayet 11 Eylül 1921’de hükümet sekiz maddelik bir kararnameyle “spesifik tarife” usulünün terk edilip “ad valorem” olarak % 11 gümrük resmi alınacağını ilan etti.⁶⁷ Kararnamenin esbab-ı mucibe-i layihasında bu kararın tamamen İtilaf Kuvvetleri’nin zor ve baskısı altında alındığı açıkça ifade ediliyordu. Diğer yandan bu kararnameyle terkedilen ve savaş öncesindeki fiyatlara göre tanzim edilmiş olan “spesifik tarife”nin, geçen yıllar zarfında fiyatlardaki artış sebebiyle güncelliğini yitirdiği ve halihazırda alınan gümrük resimlerinin ithal edilen eşya kıymetlerinin genel olarak ancak % 3,5-4’ü civarında kaldığı da bir gerçektir. Bu durumda kıymet üzerinden % 11 vergilendirme mevcut koşullarda zorunluydu ve Hazine girdisini de artıracaktı.⁶⁸

⁶⁵ BOA., HR.SYS., 2587/9 lef 42. İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri’nin Babıali’ye verdikleri 22 Ağustos 1921 tarihli nota.

⁶⁶ Öztürk, a.g.m., S. 2879.

⁶⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası, Sadaret Evrakı, Divan Kalemî, Mukavelenameler, (Bundan sonra BOA. BEO Sadaret Evrakı A.DVN.MKL) 69/32, lef 2.

⁶⁸ BOA., BEO Sadaret Evrakı, A.DVN.MKL., 69/32, lef 1.

Kararnameye göre % 11 “ad-valorem” gümrük vergisi, barış haline dönülünceye kadar uygulanacaktı. Halen uygulanmakta olan sistem gereği elde bulunan mevcut tarifelerde yer alan eşyanın kıymeti, kısmen memur ve kısmen tüccardan oluşan bir heyet tarafından tespit edilecek ve bu kıymetin % 11’i hesaplanarak belirlenecek ithalat resmi o mal için altı ay süreyle geçerli olacaktı. Bu altı ay zarfında Maliye Nezareti tarafından söz konusu malın kıymetinde % 20’yi aşan bir artış veya azalış tespit edilirse maldan alınan gümrük resmi artış veya azalış nispetinde yenilenecekti. Böyle bir tespit yapılmamışsa o mal için belirlenmiş resim altı ay daha aynen geçerli olacaktı. Mevcut listelerde yer almayan türden malların gümrüğe girmesi halinde bunların kıymeti gümrük idarelerince takdir edilecek, eşya sahibinin bu kıymete itiraz etmesi durumunda, yukarıda bahsi geçen heyet devreye girerek nihai kararı verecekti. Eşyaların ithalat resimleri tespit ve ilan edilene kadar gümrük ithalat resmi, tarife sistemine geçilmeden önceki şekilde alınacaktı. Ancak ithalat resmine mukabil aynen eşya almak usulü tatbik edilmeyip, kıymet meselesi heyet tarafından kesin bir sonuca bağlanacaktı. Altıncı maddeye göre kararnamenin neşrinden önce gümrüğe girmiş mallar neşir tarihinden itibaren bir ay, kararnamenin neşrinden önce sipariş edilmiş olup neşir tarihinden itibaren otuz gün içinde yola çıkmış olduğu sabit olan mallar ise gümrük mıntıkasına varmalarından itibaren yine bir ay zarfında vergi muamelesine tabi tutuldukları taktirde, tarife kanunu ahkamından istifade edebileceklerdi.⁶⁹

Esbab-ı mucibe-i layihadan anlaşıldığı kadarıyla kıymet tespit ve ilanı ile bunların muhatap devletler tarafından kabulüne kadar geçecek sürede yapılacak uygulama konusunda İtilaf tarafı, Sevr Antlaşması’nın 263. maddesinin harpten evvelki usule kayıtsız şartsız dönülmesi hükmünü esas almışlardı. Kararname, neşrinden itibaren yürürlüğe girecekti.⁷⁰ Böylece garip bir durum ortaya çıkıyordu. Önce Sevr Antlaşmasının hükümleri uygulanacak, kıymet tespitleri ve bunların kabulünün ardından bundan sarfınazar edilecek, ama barışın iadesini müteakip tekrar Sevr hükümleri cari olacak demekti.

⁶⁹ BOA., BEO Sadaret Evrakı, A.DVN.MKL., 69/32, lef 2.

⁷⁰ BOA., BEO Sadaret Evrakı, A.DVN.MKL., 69/32, lef 1.

4.2.2. 24 Ekim 1921 Ek Kararnamesi

İtilaf Yüksek Komiserleri, 11 Eylül kararnamesi hakkındaki görüşlerini ve kararnamede yapılmasını istedikleri değişiklikleri Babıali'ye 8 Ekim 1921'de verdikleri müşterek notayla iletiler. Öncelikle "ad-valorem" usulüne dönülmesi yolundaki karardan duydukları memnuniyeti belirtiyor ve oranın % 11 olacağını bir kez de kendileri yineleme ihtiyacı duyuyorlardı. İkinci olarak, emtia'nın kıymeti konusunda yabancı tüccar ve gümrük idaresi arasındaki anlaşmazlıkları çözecek komisyon, Gümrük İdaresi, Geçici Mali Kontrol Komisyonu, tacirin mensup olduğu konsolosluk ve ticaret odasından birer üyeden müteşekkil olmalıydı. Bu komisyonun oy çokluğuyla alacağı kararlar kesin olup istinaf yolu kapalı olacaktı. Oy eşitliği durumunda tacir vergisini aynı olarak verebilecekti. Bu usul üç ay süreyle denenecekti. Üçüncü olarak; Tüccar tarafından yanlış beyanatta bulunulduğu veya başka bir yolsuzluk yapıldığında gümrük idaresi tacir hakkında savaştan önce yürürlükte olan ceza hükümlerini uygulayacaktı. Dördüncü olarak da 11 Eylül kararnamesinin altıncı maddesindeki müsaade müddetlerinin, bu yeni tekliflerin Babıali tarafından kabulü tarihinden itibaren uygulanmasını istiyorlardı.⁷¹

Görüldüğü gibi anlaşmazlıkları giderecek komisyonda Osmanlı gümrük memurları her halükarda üç yabancı'nın karşısında tek başına kalacaktı.

Ayrıca Yüksek Komiserlerin, bir komisyon tarafından emtia kıymet listesi hazırlanmasına dair Babıali'nin yaklaşımına o an için soğuk durdukları anlaşılıyor. İleri sürdükleri gerekçe kambiyo ve emtia fiyatlarında meydana gelen ani ve büyük değişikliklerdi. Ancak ileride bunu düşünebileceklerini de ifade ediyorlardı ama bazı şartları vardı: Bu tarifenin hazırlanması işi, yabancı tüccarın da temsil edileceği karma bir komisyona bırakılacak ve ancak komiserlerin onayıyla yürürlüğe girecekti.⁷² İtilaf Kuvvetleri böylece kendi çıkarlarını garanti üstüne garantiye almış oluyorlardı. Bu karma komisyonda da Osmanlı delegesinin yalnız kalacağı şüphesizdi ve İtilaf çıkarlarını zedeleyen olası bir karar çıksa bile, bu karar yine komiserlerden geri dönecekti.

⁷¹ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 7.

⁷² BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 7.

Babıali Yüksek Komiserlerin şartlarına teslim olma eğilimindeydi. Maliye Nazırı Faik Nüzhet Bey'in görüşü, müsaade müddetinin İtilaf tekliflerinin Babıali'ce kabulünden itibaren bir ay değil on beş gün olması için son bir girişim yapılması, ama meselenin fazla uzatılmaması yönündeydi. Zira itirazların bir sonuç vermeyeceği ortadaydı.⁷³

Hariciye Nezareti, 18 Ekim 1921 tarihli notayla, tekliflerinin kabul edildiğini Yüksek Komiserlere bildirdi.⁷⁴ Sadece bir aylık müsaade müddetinin hazinenin daha fazla zarara uğramaması adına on beş güne indirilmesi talep ediliyordu.⁷⁵

Yüksek Komiserler 20 Ekim'de Babıali'nin bu isteğini de reddettiler. İleri sürdükleri gerekçe, kendi vatandaşlarının ve özellikle de nakliye süresi sebebiyle Amerikalı tüccarların uğrayacağı zarardı. İtilaf tekliflerinin Babıali tarafından kabul edildiği 18 Ekim'den itibaren başlamış olan müsaade müddeti bir ay olacaktı.⁷⁶

Aynı gün ABD Yüksek Komiserliği'nin İsveç Sefareti vasıtasıyla Babıali'ye gönderdiği notada ise istihlak vergisinin tanınmayacağına dair ABD Hükümeti'nden yeni bir talimat alındığı ifade ediliyordu. Başka bir geçici vergi konması düşünülebilirdi. Diğer yandan ABD Yüksek Komiserliği müttefiklerinin 8 Ekim notasına büyük ölçüde iştirak etmekle beraber fiyat tespiti yapacak komisyonun dört üyesinden ikisinin tüccarın bağlı bulunduğu konsolosluk ve ticaret odasından değil, malın menşei olan ülkenin konsolosluk ve ticaret odasından olması gerektiğini düşünmekteydi.⁷⁷

Babıali meseleyi daha fazla uzatmadı ve Yüksek Komiserlerin ileri sürdüğü tüm şartları ihtiva eden ek kararname 24 Ekim 1921 tarihinde çıkartıldı.⁷⁸ Bu durumda müsaadeler için belirlenen bir aylık süre 18 Ekim'de başlamış olduğundan kararnameyle tespit edilen yeni gümrük vergi sisteminin uygulanmasına da 18 Kasım'da başlanacaktı.

⁷³ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 13.

⁷⁴ BOA., BEO Sadaret Evrakı A.DVN.MKL., 69/45 lef 1.

⁷⁵ BOA., HR.SYS., 2310/7 lef 4. Hariciye Nezareti'nin İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine verdiği 18 Ekim 1921 tarihli nota.

⁷⁶ BOA., HR.SYS., 2310/7 lef 3. İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri'nin Babıali'ye verdikleri 20 Ekim 1921 tarihli müşterek nota.

⁷⁷ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 22-24.

⁷⁸ BOA., BEO Sadaret Evrakı A.DVN.MKL., 69/45, lef 2. Kıymet-i eşya üzerinden gümrük resmi istifasına dair olan 11 Eylül 1337 tarihli kararnameye müzeyyel kararname sureti.

10 Kasım'da Babıali komisyona atanacak isimlerin bildirilmesini üç İtilaf Yüksek Komiserliği'nden⁷⁹ ve ABD Yüksek Komiserliği'nden talep etti.⁸⁰ İngilizler 16, Fransızlar 18, İtalyanlar 19 Kasım'da konsolosluk ve ticaret odalarına mensup delegelerin isimlerini Babıali'ye bildirdiler.⁸¹ Amerikalılar ise bildirimlerini 21 Kasım'da İşveç sefaretı vasıtasıyla gerçekleştirdiler.⁸²

4.2.3. Kapitülasyonların da Ötesine Geçen Uygulamalar

Babıali'nin ek kararnamede de düzeltme yapılması için bir kaç gün sonra Yüksek Komiserlere yeni bir başvuru yaptığı görülmektedir. 24 Ekim 1921 ek kararnamesinde emtianın kıymeti konusunda yabancı tüccar ve gümrük idaresi arasındaki anlaşmazlıkları çözecek komisyonun, Gümrük İdaresi, Geçici Kontrol Komisyonu, tacirin mensup olduğu konsolosluk ve ticaret odasından birer üyeden müteşekkil olacağı belirtilmişti. Hariciye Nazırı İzzet Paşa 29 Ekim'de Yüksek Komiserlere verdiği notada tüccarın ancak İngiltere, Fransa, İtalya ya da ABD tebaası olması durumunda mensup olduğu konsolosluk ve ticaret odasının komisyonuna üye vermesi gerektiğini belirtti. Bu açıkça belirtilmediği takdirde diğer tabiiyetlere mensup tüccar da bu hükümden yararlanma iddiasında bulunabilirlerdi.⁸³

Yüksek Komiserler 15 Kasım 1921 tarihinde Babıali'ye verdikleri cevapta İzzet Paşa'nın görüşünü yerinde bulduklarını ifade ediyorlardı. Komisyonun teşkiline dair talimatnameyi 24 Ekim ek kararnamesine uygun olarak Osmanlı Maliye Nazırı'nın hazırlamasını da kabul etmekteydiler. Amerikalıların komisyonda yer alacak konsolosluk ve ticaret odası delegelerinin ithalatçının tabiiyetine değil emtianın menşei olan ülkeye göre belirlenmesine dair 20 Ekim'de Babıali'ye ilettikleri talepten haberdar olduklarını ifade eden Yüksek Komiserler, söz konusu komisyonun teşkiliyle ilgili talimatname hazırlanırken göz önüne alınması gereken şartları şu şekilde ortaya koyuyorlardı:

⁷⁹ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 29.

⁸⁰ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 32.

⁸¹ İngilizler konsolosluk delegesi olarak Hamson'u, İngiliz Ticaret Odası delegesi olarak da Smith-Lyte'ı atarken, Fransızlar konsolosluk delegesi olarak Remerand'ı ve Fransız Ticaret Odası delegesi olarak Jean Bert'i atadı. İtalyanlar ise konsolosluk delegesi olarak Carmelo Melia'yı ve İtalyan Ticaret Odası delegesi olarak da Raffaele Ricci'yi atadılar. Bkz. BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 35,36; 2587/11 lef 10.

⁸² Amerikalılar konsolosluk delegesi olarak George Wadsworth'u atarken Amerikan Levant Ticaret Odası'ndan da Theron J. Damon'u atadılar. Bkz. BOA., HR.SYS., 2587/11 lef 11.

⁸³ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 20.

Gümrükten ve Geçici Kontrol Komisyonu'ndan tayin olunan delegeler dışında sadece İngiliz, Fransız, İtalyan, ABD konsolosluk ve ticaret odalarının delegeleri aşağıdaki koşullarda komisyona dahil olacaklardır:

- 1- Amerikan, İngiliz, Fransız veya İtalyan menşeli eşya: İthalatçılar tarafsız ve Osmanlı tabiiyeti de dahil hangi tabiiyetten olursa olsun komisyonun iki üyesi malın geldiği ülkenin konsoloshane ve ticaret odasına mensup olacaktır.
- 2- Eşya İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD dışında müttefik bir ülke menşeli:
 - a) İthalatçı Fransız, İngiliz, Amerikan ya da İtalyan milliyetinden ya da bu ülkelerin birinin himayesindeyse konsolosluk ve ticaret odası temsilcisi ithalatçının milliyetindedir.
 - b) İthalatçı yukarıda adı verilen dört devletin dışındaki müttefik devletlerden birinin tebaası ya da bir tarafsız veya Osmanlı ise; Komisyonun konsolosluk ve ticaret odası temsilcisi İngiliz, Fransız, İtalyan ya da ABD'li olacaktır.
- 3- Mal tarafsız menşelidir:
 - a) İthalatçı yukarıda belirtilen dört devletten birine mensup: Konsolosluk ve ticaret odası temsilcisi ithalatçının milliyetine mensup olacak.
 - b) İthalatçı yukarıda belirtilen dört devlet dışında müttefik bir milliyete mensup: Konsolosluk ve ticaret odası temsilcileri belirtilen dört devletten birine mensup olacak.
 - c) İthalatçı tarafsız veya Osmanlı mensubu: Komisyon işlemez.⁸⁴

Özellikle 1. maddeye Osmanlı tebaasının da dahil edilmiş olması ve yine 2. maddenin “a” bendine göre eşyanın İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD dışında müttefik bir ülke menşeli olması halinde, ithalatçı tacir söz konusu dört devletin himayesi altında ise komisyonun konsolosluk ve ticaret odasından gelecek üyesi ithalatçıyı himaye eden devlete mensup olacak olması dikkat çekiciydi.

⁸⁴ BOA., HR.SYS., 2587/11 lef 1. İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri'nin Hariciye Nezareti'ne verdikleri 15 Kasım 1921 tarihli müşterek nota.

Babıali bu iki ibareyle ilgili Yüksek Komiserlere rahatsızlığını ifade etti. Taleplerin ilki her ne kadar esas itibarıyla kabul edilmekteyse de zaruretten dolayı muvafakat ediliyordu. 2. maddenin “a” bendine “himaye edilen” tüccarın dahil edilmiş olması ise kabul edilemezdi.⁸⁵ 28 Kasım’da üç İtilaf Yüksek komiseri ile birlikte ABD Komiserliği’ne de gönderilen notada, İzzet Paşa tekrar birinci maddeye değiniyor ve Osmanlı makamlarıyla Osmanlı vatandaşları arasında vuku bulacak anlaşmazlıklara müttefik devletler delegelelerinin çözüm bulması usulünü Babıali’nin kendi rızasıyla kabul edemeyeceğini bildiriyordu. Ne var ki hazinenin gelir kaybının önüne geçmek açısından yeni sistemin bir an önce yürürlüğe girmesi de bir zorunluluktan ve Maliye Nazırı, İtilaf Devletleri’nin koşulları doğrultusunda komisyon talimatnamesini hazırlamak durumundaydı. Diğer yandan 2. maddenin “a” bendinde dört devletin himaye ettiği ithalatçıların aynen bu dört devletin tebaası gibi muamele görmesinden bahsedilmekteydi. Halbuki savaş öncesinde himaye rejiminden geriye, o da sadece görev süreleri ile tahdit edilmiş olarak, konsolosluk tercümanları ve sınırlı sayıda konsolosluk memurunun ayrıcalıklarının kaldığı herkesçe bilinen bir durumdu. Hal böyleyken bu kategoriye giren ithalatçıların söz konusu dört devletin tebaası gibi muamele görmesi imkansızdı ve bunların gerçek tabiiyetleri dikkate alınmak zorundaydı.⁸⁶

Nihayet diğer bazı ihtilaflar da giderildikten sonra 18 Kasım 1921’de “ad-valorem” sistemi yürürlüğe girdi.⁸⁷

5. TBMM Hükümeti’nin Gümrük Vergisi Meselesine Yaklaşımı

İstanbul Hükümeti gümrük vergisi probleminde netice olarak İtilaf Devletleri’nin isteklerini yerine getirmek durumunda kalmıştı. Aynı dönemde Büyük Millet Meclisi Hükümeti ise çıkardığı ilk kanunlardan biriyle⁸⁸1916 tarifesindeki ilk esasları 5 ve 12 gibi emsallere çarparak, yeniden tarifenin koruyucu gücünü ve bu arada gelirlerini artırma yolunu tutmuştur.⁸⁹ Bu artırımın gerekçesinde, 1916 spesifik değerlerine göre yapılacak gümrük vergisi tahsilatının, o gün için

⁸⁵ BOA., HR.SYS., 2587/10 lef 39.

⁸⁶ BOA., HR.SYS., 2587/11 lef 5.

⁸⁷ Öztürk, a.g.m., s. 2880.

⁸⁸ Tezel a.g.e., s. 189.

⁸⁹ Tekeli,İlkin, a.g.e., s. 67

ancak % 2,5 oranında “ad-valorem” verginin sonucuna eş değerli olacağı, 5 katlık artışın spesifik vergi oranlarını 1916 “ad-valorem” değeri düzeyine çıkartmadığının bilindiği, bu önlemlerin geçici olduğu belirtilmişti.⁹⁰ Bu son şekliyle, TBMM Hükümeti’nin kontrol ettiği limanlarda yürürlüğe konan⁹¹ tarifinin sağladığı koruma ve gelir % 12-14’lük “ad-valorem” tarifeye eş düzeye getirilmişti.⁹²

1921 Mayıs ayında ise, savaş ortamında gerekli görülmeyen bazı tüketim malları ithalatı yasaklanırken, başka bazı mallar için katsayı, yeniden üç kat daha arttırılarak, 1916 spesifik değerlerinin 15 katına yükseltildi.⁹³

Tezel’e göre, nasıl ki Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki Hükümeti’nin gümrük vergisine dair aldığı kararlar himayeci politikalarla açıklanamazsa, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti’nin aldığı kararlar da himayeci politikalarla açıklanamaz. Zira İstanbul ve İzmir gibi Türkiye’nin ithalatında hayati önem taşıyan iki liman 1922 yılının son aylarına kadar Ankara Hükümeti’nin kontrolü dışında kalmıştı. Ankara’nın kontrolündeki Trabzon, Samsun, İnebolu, Antalya, Mersin limanlarından yapılan ithalatın hacmi ise sınırlıydı. Bu sınırlı ithalat ise çok büyük ölçüde askeri ihtiyaçları ve savaş koşullarının zorladığı beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti.⁹⁴

Milli Mücadele’nin başarıyla sonlandırılmasının ardından imzalanan Mudanya Mütarekesi’ni müteakip TBMM Hükümeti temsilcileri İstanbul’a geldikten sonra, kontrolleri altına aldıkları bölgelerde %11’lik “ad-valorem” yerine Anadolu’da geçerli olan “spesifik tarife”leri uygulamaya başladılar. Bu uygulama Yüksek Komiserlerin tepkisini çekti. TBMM’nin uyguladığı tarife bazı ürünlerin ithalini de yasaklıyordu. Amerikan Yüksek Komiserliği buna tepki göstererek “hiçbir antlaşma ile tanınmayan” ve önceden malumat verilmeksizin tatbik edilen gümrük usulünü protesto etti. Bu protestoyu TBMM temsilcilerine ileten İtilaf Yüksek Komiserleri de uygulamadan vazgeçilmesini istediler.⁹⁵

⁹⁰ Tezel, **a.g.e.**, s. 189.

⁹¹ **A.e.**

⁹² Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s. 67

⁹³ Tezel, **a.g.e.**, s. 189.

⁹⁴ **A.e.**

⁹⁵ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 826.

TBMM Hariciye Vekaleti tarafından verilen cevapta İstanbul için farklı bir uygulama söz konusu olamayacağı ve Türkiye'nin diğer gümrüklerinde uygulanmakta olan tarife usulünün İstanbul'da da uygulanmaya başlandığı ifade edildi.⁹⁶

Lozan Konferansı görüşmelerinin sürdüğü dönemde, Ocak 1923'te, 1921 Mayıs ayında bazı mallara konan ithal yasağı kaldırıldı ve bu mallar ile vergisi 15 kata çıkartılmış olanlar üzerindeki spesifik vergi değerleri katsayısı 12'ye indirildi.⁹⁷

Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri, "Ticaret Mukavelesi"nin iki sene sonra yapılması ve bu süre zarfında da % 15 "ad-valorem" gümrük vergisi uygulanmasını teklif ettiler. Kapitülasyonlara dönüşü işaret eden bu teklif Türk heyetince reddedildi. Sonuç olarak Lozan'da bütün kapitülasyonlar kaldırılmakla beraber bazı konularda belli sürelerle sınırlandırmalar getirilmiştir.⁹⁸ Bu sınırlandırmaların en önemlilerinden biri de gümrüklerle ilgiliydi. Türkiye, taraflar arasında imzalanan ek ticaret antlaşmasıyla Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya⁹⁹, daha önce 1916 tarifesinin 12 katına yükseltilecek oranları bazı mallarda 1916 tarifesinin 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları beş yıl değiştirmemeyi üstlendi.¹⁰⁰ Bu anlaşma, Türkiye'nin aynı süre içinde bir gümrük vergisi niteliğinde olan oktruva vergisi ile istihlak vergisini ithal mallarıyla yerli mallara farklı oranlarda uygulaması yolunu da kapatıyordu.¹⁰¹

Türkiye kendi gümrükleri üzerinde egemenliğini elinden alan bu kayıtlardan, ancak 1929 yılı Ekim ayında kurtulacak, fakat bu sefer de dünyayı saran ekonomik buhranın etkileriyle baş etmek zorunda kalacaktı.

⁹⁶ A.e., s. 827.

⁹⁷ Tezel, a.g.e., s. 190.

⁹⁸ Tekeli, İlkin, a.g.e., s. 67.

⁹⁹ Töre, a.g.m., s. 51; Tekeli, İlkin, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁰ Tezel, a.g.e., s. 190.

¹⁰¹ Töre, a.g.m., s. 51; Tekeli, İlkin, a.g.e., s. 68.

Sonuç

Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri arasında İthalat Gümrük Vergisi'nin tahsil biçimine dair yaşanan anlaşmazlıklar, tarafların bu meseleye ekonomik olmaktan ziyade daha çok siyasi mülahazalarla yaklaştığını göstermektedir. Mesele- nin özünde savaş öncesi kapitülasyon rejimine dönüş problemi yat- maktaydı. İtilaf Yüksek Komiserleri, mütarekenin hemen ardından, mevcut koşullarda ekonomik olarak kendilerine daha büyük avantaj sağlayan ve savaş sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından yürürlüğe konmuş olan "spesifik tarife" sisteminin devamı yönün- de bir eğilime sahiplerdi. Ancak kısa süre içinde, mensup oldukları devletlerin politikalarına uygun bir yönelimle, kapitülasyon rejimi- ne oldubitti şeklinde bir dönüşü zorlamak adına savaştan önce uy- gulanan "ad-valorem" sistemi üzerinde % 11 gümrük vergisi tahsili uygulamasına geçilmesi için Babıali üzerinde baskı kurmaya başla- mışlardır. Buna mukabil Babıali de, % 11 "ad-valorem" uygulaması mevcut koşullarda Hazine'ye daha büyük bir girdi sağlayacak olma- sına rağmen, kapitülasyon rejimine dönüşü kapı aralamamak adına mevcut "spesifik tarife" sisteminin devamında diretmiştir.

Ne var ki mali krizin derinleşmesi ve İtilaf baskısı Babıali'nin direncini giderek zayıflatmış, nihayet Ahmet İzzet Paşa'nın Hariciye Nazırlığını üstlenmesinin ardından İtilaf tezlerini kabul etme eğili- mi baş göstermiştir. Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletleri'nin dayattığı eski ithalat gümrük vergi sisteminin kabulünü mali bir zorunluluk olarak görmüştür. Her ne kadar Babıali söz konusu sisteme ancak nihai barışın yürürlüğüne dek geçici kaydıyla dönmüş olsa da İtilaf Yüksek Komiserleri'nin arkası kesilmeyen baskı ve taleplerine di- renemeyerek taviz üstüne taviz vermiş ve nihayet ortaya, savaş ön- cesindeki kapitülasyon rejimini bile daha ileri boyutlara taşıyan bir netice çıkmıştır. Bir defa tüccarla Osmanlı gümrük idaresi arasında emtianın kıymeti konusunda yaşanabilecek anlaşmazlıkları çözmek üzere tasarlanan komisyon, her halükarda İtilaf veya ABD delege- lerinin çoğunluğu teşkil ettiği bir komisyon olacaktı. Diğer yandan İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin himaye ettiği ithalatçı pozisyonundaki Osmanlı vatandaşları, gümrüklerde bu dört devletin vatandaşı statüsünde kabul edilecekti. Yine ithalatçı herhangi bir Osmanlı vatandaşı olsa bile, gümrük idaresiyle arasında

emtia fiyatı konusunda yaşadığı anlaşmazlığı çözecek komisyonda da bu dört devletin delegeleri egemen olacaktı.

Sonuç olarak Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve Osmanlı Hükümetleri arasında gümrük vergisine dair yaşanan tartışmalar ve meselenin ulaştığı noktanın, söz konusu devletlerin Türkiye'ye ve Türklere bakış açısını son derece net yansıtan bir seyir takip ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

a) Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi / BOA

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.)

BOA., HR.SYS., 2310/7

BOA., HR.SYS., 2587/9

BOA., HR.SYS., 2587/10

BOA., HR.SYS., 2587/11

BOA., HR.SYS., 2672/11

BOA., HR.SYS., 2673/3

Babıali Evrak Odası, Sadaret Evrakı, Divan Kalemi, Mukavelenamerler

(BEO Sadaret Evrakı A. DVN. MKL).

BOA., BEO Sadaret Evrakı A.DVN.MKL., 69/32

BOA., BEO Sadaret Evrakı A.DVN.MKL., 69/45

b) Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), (Hazırlayan: Bilal N. Şimşir), Cilt: II-III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

2. Telif Eserler

“Bir Devlet Adamının” Mehmet Tefik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen), Cilt: II, İstanbul, Arma Yayınları, 1993.

Bozkurt, Abdurrahman: **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

Eldem, Vedat: **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994.

Elmacı, Mehmet Emin: **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005.

Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.

Tekeli, İlhan; İlkın, Selim: **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1983.

Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Toprak, Zafer: **Milli İktisat Milli Burjuvazi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1995.

3. Makaleler-Bildiriler

Akın, Fehmi: “İttihat ve Terakki’nin ‘İktisadi Türkçülüğü’nün Cumhuriyet’e Taşınması Sorunsalı”, **100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu**, 22-24 Ekim 2008, Bildiriler, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 149-166.

Akşın, Sina: “Mütarekenin İlk Yıllarında Osmanlı Hükümeti’nin Mali Durumu”, **Seha L Meray’a Armağan**, Cilt: II, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 317-324.

Öztürk, Cemil: “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri’nin Türkiye’de Mali Denetim Kurma Girişimi: Müttefiklerarası Mali De-

netim Komisyonu”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi**, 12-16 Kasım 2007 Ankara, Bildiriler, Cilt: II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 2855-2884.

Töre, Nahit: “Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 45-61.